

MÉRLEG

A *GYŐRI TANULMÁNYOK* LEGÚJABB KIADVÁNYA

GYŐR MEGYEI JOGÚ VÁROS
ÖNKORMÁNYZATÁNAK TUDOMÁNYOS
SZEMLÉJE 37/2016.

Felelős szerkesztő BANA JÓZSEF
Győr, 2016. 120 p.

A 2016-os évben a nagy múltú Győri Tanulmányok periodika két ígéretes kiadványa is napvilágot látott, egy forráskötet és egy a hagyományokhoz igazodó tanulmánygyűjtemény. Most ennek a kiadványnak a vázlatos ismertetésére vállalkoztunk, hogy a nemes tradíciókat megismertessük és ápoljuk. Ezek a tradíciók egészen 1971-ig nyúlnak vissza, amikor Győr Megyei Jogú Város Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, engedve a több éve folyamatosan jelentkező kutatói igényeknek, megalakított egy majdani tudományos kutatóintézet magját alkotó csoportot. A csoport egyik legjelentősebb tevékenysége volt az 1973-tól megjelenő várostörténeti periodika, a Győri Tanulmányok útnak indítása. A kezdeti céloknak megfelelően az első években elsősorban urbanisztikai, városépítészeti írásokat közöltek, majd az 1980-as évek derekától tovább gazdagodott a sorozat arculata azzal, hogy rendszeresen megjelentetett helytörténeti, szociológiai, gazdaság- és kultúrtörténeti tanulmányokat. Ezzel a kiadványok intézményi háttere is megerősödött, és állandó programot adott a különböző történeti korszakok vertikális kutatásához és publikálásához. Létrejött az a szerző- és kutatógárda is, amelynek tagjai elkötelezettként tárták fel Győr és környéke történeti múltját. A kiadványok népszerűsége növekedett, s a kötetek ma már szinte elengedhetetlen részei a Rába parti város kulturális értékeinek. A rendkívül gazdag történeti múlt és a kutatói felkészültség is indokolta, hogy egyes tematikák önálló füzet formátumban is megjelenhettek. Napjainkban az alkotó műhely közössége folyamatosan tárja fel azokat a kevésbé ismert területeket, amelyekkel mindaddig adós maradt a jeles helyi történészgárda. Az igényes szerkesztésű kiadványok legutolsó, immár 37. kötetét veheti kézbe az olvasó.

A már említett sokszínűséget, kutatói felkészültséget és igényességet méltán képviseli kötetünk hét szerzője. Elsőként *Bagi Zoltán Péter* főlevéltáros, a Szegedi Tudományegyetem tudományos munkatársának kérielt írása olvasható a kötetben „»Azmikor az vaspléhből csinált torony tetejére helyeztetett kakas megszólalna« Győr visszafoglalása 1598. március 28–29.» címmel. Győr történetének egyik legfrekvenciáltabb eseménye szinte folyamatosan terítéken van – méltán – a neves hazai és olykor a külföldi történészek körében. A szerző arra vállalkozott, hogy a Bécs védelmének szempontjából stratégiai fontosságú erődváros visszavételéről az eddigi legteljesebb képet adja. Mindezt három fő eseménysorozatra koncentrálni vázolja fel a szerző: felkészülés a támadásra, a támadók és a védők ereje, a visszafoglalás eseményei. Részlete-

sen bemutatja a felkészülést a támadásra és az előzetes haditerv kidolgozásának menetét, s eközben részletesen kitér a tizenöt éves háború alsó-magyarországi hadszíntereinek eseményeire, az Udvari Haditanács stratégiájára, s különböző ezzel kapcsolatos, a térségben zajlott hadműveletekre, a különböző végvárak és hadi objektumok megerősítésére. A következő alfejezetben a haditerv kidolgozását és a támadásra való felkészülést ismerteti, gyakran hivatkozva egykorú szerzők beszámolóira. Az uralkodó, illetve az Udvari Haditanács végül is a Bécs védelmének megszervezésére rendelt Adolf von Schwarzenberget vezényelte a magyar hadszínterre, akinek haditerv javaslatát is elfogadták. Ezt követően, szintén korabeli visszaemlékezésekre és forrásokra hivatkozva a támadók és a védők összetételének és létszámának részletes elemzését adja meg a szerző. Ütközteti az ellentmondásos adatokat, az előzőleg nem ismert vagy tévesen következtetett eseményeket. Végül a két napig tartó ostromot, a vár visszavételét Istvánffy Miklós „Magyarok dolgairól írt históriájából” kölcsönzött alcímmel – Az ellenség elméjében az micinknek oly megvetése vala – mutatja be. A szerző végül az Utószóban a hatalmas diadal utóéletéről, a nagyszabású ünneplésekről és megemlékezésekről ad képet, amelyek elsősorban Bécs és Prága városait érintették. Mindezek mellett a győri erődváros állapotáról is képet kaphatunk egy korabeli forrás, Habsburg Mátyás főherceg 1601-ben keletkezett beszámolója alapján.

A második szintén érdeklődésre érdemes írást *Csik Tamás* levéltáros (Szépművészeti Múzeum irattára), jegyezte „A Szépművészeti Múzeumból elszállított műkincsek Pannonhalmán 1944–1945” címmel. A tanulmány Csánky Dénesnek, a Szépművészeti Múzeum igazgatójának és Kelemen Krizosztomnak, a Pannonhalmi Bencés Főapátság vezetőjének a műkincsek megmentésre érdekében tett közös fellépését ismerteti. A szerző gazdag jegyzetapparátusra hivatkozva Csánky napjainkban ellentmondásos megítéléséről és Kelemen egyértelmű elfogadásáról is megemlékezik. Ezt követően röviden vázolja a kérdéses műkincsek biztonságba helyezésének előzményeit: 1943-ban sok műtárgyat (festmények, szobrok, grafikák) Veszprémbe szállítottak a Magyar Nemzeti Bank ottani sziklabunkerébe. Ezt követően a német, majd a szovjet megszállás műkincseket érintő veszélyeiről és az elkobzott vagy magánvillákban őrzött ún. zsidóvagyon sorsáról is olvashatunk, elsősorban Csánky Dénes visszaemlékezései alapján. Az értékes műkincsek biztonságba helyezéséről több alternatíva is felmerült, végül Pannonhalmá lett a műkincsek jelentős részének végállomása. Egy külön alfejezetben ismerteti a szerző a rendkívül kiélezett politikai helyzetben lezajlott egyeztetéseket, tárgyalásokat, ami végül is szabad utat biztosított 1944. november–decemberében a szállításhoz. Ezt az előkészítő és szervező munkát gazdag szakirodalomra és a Pannonhalmi Főapátság Perjel naplójának adataira hivatkozva ismerhetjük meg. Az első szállítmányok novemberben érkeztek meg Pannonhalmára. A zűrzavaros időkről és a menetközben elkészült műtárgylistákról, az elhelyezésről, majd a következő év februári továbbszállítás kaotikus körülményeiről megrendítő képet kapunk. Eredetileg a szentgotthárdi apátság pincéjébe vitték volna a műkincseket, de a számtalan – hóviharral is kísért – kitérő során fosztogatások is csökkentették a műkincsek mennyiségét. Szentgotthárdról a szállítmány megmaradt részét tovább vitték Grassaubá, ahol Csánky Dénes átadta a III. amerikai hadseregnek. Innen ideiglenes helyre kerültek Münchenbe, majd 1946 decemberében szállították vissza Budapestre, ahol újabb „atrocitások” érték a gyűjteményt. A harmadik írás *Horváth József*, történész, könyvtáros, a dr. Kovács Pál

Megyei Könyvtár igazgatóhelyettesének tollából „Az ifjú Gárdonyi és a garabonciás diák” címmel következik a kötetben. A színvonalas szintézis először arra igyekszik választ adni, hogy az 1880-as évek közepén, amikor az ifjú Gárdonyi Győrben tartózkodott, a győri sajtó milyen helyzetben volt. Így rövid betekintést kaphatunk a Győri Közlöny, a méltán nagy hírű, ma már kultikusnak mondható Hazánk, a Győri Lapok és a Győri Híradó működésébe. Megjegyzem, az a fejlődési vonal, amit a szerző remekül tár elénk, tökéletesen egyezik a többi dunántúli nagyobb város sajtótörténeti struktúrájával. Következő lépésként megismerhetjük, hogy milyen szerepet játszottak az élclapok az ifjú Gárdonyi életében. A szerző a Szávai Gyula – Győr egyik legmarkánsabb szerkesztője volt a korszakban – alapította Garabonciás című élclap kezdeti időszakát emeli a középpontba, és a fiatal Gárdonyinak a laphoz fűződő kapcsolatát, ennek fontosabb állomásait mutatja be. Gárdonyi Győrbe érkezésekor dolgozott pár hónapig a Hazánk c. lapban, a sajtó alapítású Tanítóbarát című folyóiratban, 1887 nyarán pedig a Győri Hírlap újságírója lett. Pár hónap elteltével, szeptemberben vette át Szávai Gyulától a Garabonciás szerkesztését. A Győri Garabonciásnál előbb, mint felelős szerkesztő működött, majd 1888-tól a lap kiadói és tulajdonjogát is elnyerte. A szerző rávilágít a lap működésének „titkaira”, s eközben érinti Gárdonyi és Szávai kapcsolatát is: Gárdonyi humoros írásait többnyire álnévvel jelentette meg, amelyek között hasonló hangvételű előfizetési felhívásokat is közzé tett. A tanulmány befejező része Gárdonyi szerkesztői, szervezési munkáját, kapcsolatrendszerét, ekkor megjelent írásait elemzi.

A kultúrtörténeti elemzést követően egy nem kevésbé izgalmas írás következik *Pál István*, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke adjunktusának köszönhetően „Gyáros. Egy győri születésű brit vállalkozó beszerzésének tervezete és bukása” címmel. Ez a történet már a hidegháborús 1950-es és 1960-as évekbe kalauzol minket, szinte alappéldáját adva a kommunista diktatúrák politikával átszőtt, gazdasági erő- és tényeresének kísérletébe. A tanulmányból ugyanakkor a korszak nagyon árnyalt gazdaság-, társadalom- és politikatörténeti hátterét is megismerhetjük. A tanulmányból az egykor Győrben született Stolczer Cheyne Lajos, fedőnéven „Gyáros” megfigyelésének és beszerzési kísérletének szövevényes történetét ismerhetjük meg. Az az érzésünk támadhat olvasás közben, hogy a győri származású vállalkozó működése, illetve az ellene szerveződő beszerzések különböző állomásai szinte ürügyet jelentenek a szerző számára, hogy felfejtse, illetve elénk tárja ezt a csaknem áttekinthetetlen hálózatot. Újból megelevenednek szocialista korszak szereplői – rokonok, munkatársak, beszerzők, politikusok, ügynökök, gazdasági szakemberek – s a háttérben a korabeli biztonsági és külkereskedelmi kapcsolatok rendszerét ismerhetjük fel. Ugyanakkor a célszemély beszerzésének, megfigyelésének részleteit, a főbb eseményeket és magát a kudarcot is a Tavasz 17 pillanata c. emlékezetes szovjet filmsorozatból megismert precíz módszerességgel ismerhetjük meg. A „Gyárost” azonban a módszeres és kimerítő beszerzési és adatgyűjtő manőverek ellenére sem sikerült az állambiztonsági erőknél megnyerni. Kár, hogy a szerző nem közli a kudarc utóéletét, a következményeket vagy a tanulságokat.

Egészen más területre kalauzolja az olvasót *Perger Gyula* néprajzkutató „A Borsos-életmű elveszett darabjai” című feldolgozása. A szerző olyan kordokumentumokat közöl, amelyek a Győrhez több szállal is kötődő Borsos Miklós szobrászművész szerep-

vállalásait tükrözik. Ezek a dokumentumok újságtudósítások, személyi hagyatékok, visszaemlékezések, önéletrészek, biográfiai szemelvények, levelezések köréből kerülnek ki, s jól dokumentálják a Borsos életművet, a győri kötődést, valamint az eltűnt Borsos-szobrok utáni oknyomozást is. Az 1979 novemberében Győrben megnyitott Borsos életmű-kiállítás értékét nagyszerűen reprezentálják a korabeli sajtótudósítások. A szerző számos magánlevéllel idézi meg ezt a korszakot, amelyek révén jut el a szerző a tulajdonképpeni mondanivalójához, az elpusztult Borsos-szobrok sorsának felderítéséhez. A püspökségen megőrzött karmelita naplókban sok utalás és adat található a szobrok történetéről. Így – más forrásokra is támaszkodva – kirajzolódik azoknak az alkotásoknak a sorsa, amelyeket 1941 áprilisában, illetve júniusában ajándékozott a karmeliták temploma számára; ezek Szent Teréz és Szent Antal életnagyságú fából faragott szobrai voltak. Az ünnepélyes átadás és a felszentelés emlékezetes pillanatainak felidézése során a szobrok megsemmisülésének valódi okait is ezen forrásokra hivatkozva rögzíti a szerző. A rend felszámolása és kiköltözése során valószínűleg úgy ítélték meg, hogy ezek a szobrok nem tartoznak a megmentésre érdemes értékek közé, ezért – mivel kevés volt akkor a tüzelő – egyszerűen felaprították. Az egykori szemtanúk pedig szabadkozni, hogy bár a szobrokat nem mentették meg az enyészettől, de amit tudtak, igyekeztek biztonságba helyezni, így az irattárat, könyvtárat, mintegy 40 képet s egyéb tárgyakat. A szerző kényszerűen elfogadja a szoborpusztulás zord tényét, de reménykeltően jelenti ki, hogy „a szobrok sorsa ma sincs megnyugtatóan lezárva”.

A kultúrtörténeti értekezést követően *Galambos Krisztina*, a győri Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Tér könyvtárosának „Adalékok a győri bolgárkertészek történetéhez” című írása olvasható. A szerző sorra veszi azokat az eddig megjelent bibliográfiai forrásokat, amelyek a hazai és a győri bolgárkertészek történetével foglalkoznak. Megemlíti, hogy írásának elkészítéséhez sok segítséget kapott egy bolgárkertész felmenőjétől is: családi iratok, fényképek, visszaemlékezések, – oral history közlései – így jelentősen kiegészítették forrásbázisát. A bolgárkertészet a 19. században terjedt el a Magyarországon, először Főton telepedtek le, majd közel tíz év múlva, 1874-ben Győrt is elérték, s a Holt-Rábca partján kezdték a kertművelést. A helyi hatóságok mondhatni kiemelten támogatták a bolgárkertészeket, akik számos eddig nem ismert technológiát honosítottak meg, mint az öntözéses gazdálkodást, a melegházi termelést, s hamar népszerűek lettek a városban, s a régióban is. A 20. század elejétől számos bolgárrendszertű kertészet alakult az országban. Győrött négy bolgár és hat bolgárrendszertű magyar kertészet működött, a jelek szerint igen eredményesen. A szerző „Bolgárkertészek a győri piacon (kezdetektől 1915-ig)” c. alfejezetben táblázatba foglalva évkörönként közli a bolgárkertészek nevét, a piac helyét, a stand nagyságát és az éves piaci bérleti díjakat. Képet kapunk a helyi lakosok és gazdálkodók közötti ellentétekről is, s érdekes, hogy a hatóságok vitás esetekben a bolgárkertészetet támogatták. Az 1912-ben kitört Balkán-háború miatt a bolgárkertészek zöme azonban hazatért, s ez elég komoly negatív következményekkel (pl. áremelkedés, áruhiány) járt. Az 1930-as évektől újabb családok települtek ide Bulgáriából, s ez ismét a zöldségtermelés fellendülését hozta magával. A II. világháború után a győri bolgárkertészek többsége Győrben maradt, de az általuk megművelt terület fokozatosan csökkent, ráadásul a szerveződő termelőszövetkezetekbe sem léptek be. Az 1960-as évektől már nem tudtak megélni a kertészetből, s a következő generáció pedig már felhagyott elődeik foglalkozásával. A szer-

zõ ezt követően a bolgár közösségek szokásairól, hagyományairól tesz említést, végül összegzésében a bolgárkertészet jelentőségét foglalja össze.

A kiadvány utolsó, befejező tanulmányát *Borbély Tamás*, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának levéltárosa jegyzi „Galíciai menekültek fogadtatása Győrben az első világháború idején” cím alatt. A Nagy Háború alatt két jelentős menekülthullám érte a hátszágot. Először 1914 ősztől, az orosz hadműveletek hatásaként Galíciából és Bukovinából érkeztek menekültek. A másik nagyobb menekültáradat 1916 augusztusában, az erdélyi román betörés miatt lepte el az országot. A szerző ismerteti a két menekülthullám eltérő megítélését a politika, a sajtó és az államigazgatás szempontjából, kiemelve, hogy a Galíciából érkezett – főként ortodox zsidók – iránt általános ellenérzés volt tapasztalható, ráadásul osztrák állampolgárok voltak, így nem Magyarországot illette volna az eltartásuk. A szerző a Győrben előforduló két menekültcsoport közül elsősorban a galíciaiakkal foglalkozik, főként a helyi sajtó közléseit ismerteti időrendi sorrendben, s megállapítja, hogy ez a sajtóvisszhang az országos trendet követte. Az első hullámmal pár száz fő érkezhettek, míg a második alkalommal 1915-ben jóval többre becsülték a létszámukat. A róluk való gondoskodást, elhelyezésüket, segélyezésüket is megtudhatjuk, kiemelve a városi izraelita hitközség és más szervezetek segélyakcióit. 1916-ban már néhány menekült elleni hatósági eljárásokról, árdrágításokról tudósít a sajtó, aminek egyenes következménye volt a város és a menekültek közötti fokozatos feszültség. Az Erdélyből érkező menekültek tovább nehezítették a város menekültpolitikáját, ugyanis a két menekültcsoport szembeállítására és megítélése egyre markánsabb lett, antiszemita felhangokat is megütve olykor. A helyi sajtóban is ellentmondásos volt a két menekültcsoport, főleg a galíciaiak megítélése. Ugyanakkor a menekültek létszáma, a súlyosbodó ellátási körülmények amúgy is megterhelték a város élelmiszer tartalékait. A szerző szerint valószínűleg ezzel is magyarázható, hogy 1916 októberében a Galíciából érkezettek elhagyták a várost, Morvaországba telepítették őket. Győr városa fellelegzett, de ezzel a galíciai menekültek sorsa korántsem rendeződött, s kálváriájuk a háború befejeztével sem oldódott meg, mivel az ismét létrejött Lengyelország sem fogadta őket szívesen.

Az értekezések méltó módon igyekeztek feltárni a nagy múltú város történelmét. Fontos megemlíteni a városban folyó tudományos kutatásokat, s az ebből létrejött kiadványokat támogató és fenntartó Győr Megyei Jogú Város Önkormányzatát is. Kévszám olyan város van, ahol ilyen magas szinten támogatják a történelmi múlt módszeres feltárását. A kötet szerkesztője *Bana József*, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának igazgatója, aki hosszú évek óta irányítja a Győri Tanulmányok munkálatait.

Márfi Attila